

De NORDISKE LANDES historiske rolle i Europa

Af Ole Feldbæk

For så vidt er det naturligt at udfordre en nordisk historiker til at besvare spørgsmålet, hvorvidt de nordiske lande har spillet en historisk rolle i Europa? Og i bekræftende fald, da: hvornår? og hvordan?

Det er alt andet end let at besvare spørgsmålet. Måske ikke mindst for nordiske historikere, der på mange måder kan føle sig for tæt på emnet, og som endvidere er vant til i højere grad at tænke i forskelle snarere end i ligheder, netop når det gælder de nordiske lande. Men lad mig tage udfordringen op. Med den begrænsede plads, der er til rådighed, vil det imidlertid være nødvendigt at se bort fra de små nordatlantiske samfund: Island, Færøerne og Grønland - og kun i forbigående komme ind på Finland. For overhovedet at gøre det muligt at sige i det mindste noget om de tre nordiske kongeriger Sverige, Norge og Danmark.

Man kan indledningsvis spørge, hvorvidt disse tre nordiske riger i randen af det europæiske kontinent virkelig har været i stand til at yde noget bemærkelsesværdigt i kulturel henseende til Europa i de tusind år, de har eksisteret? I kraft af deres placering lå de uden for de store vandringer og strømninger; og ser man bort fra Sveriges kortvarige optræden som en regional baltisk stormagt i 1700-tallet, spillede de en decideret perifer rolle i verdensdelens politiske historie. På det kulturelle felt var de nordiske lande helt frem til de sidste århundreder så udpræget modtagende i forholdet til kontinentets kulturelle centre. Om end med notable undtagelser som den svenske botaniker Carl von Linné og som Ludvig Holberg som repræsentant for både Danmark og Norge. Og selv om Sverige i de to sid-

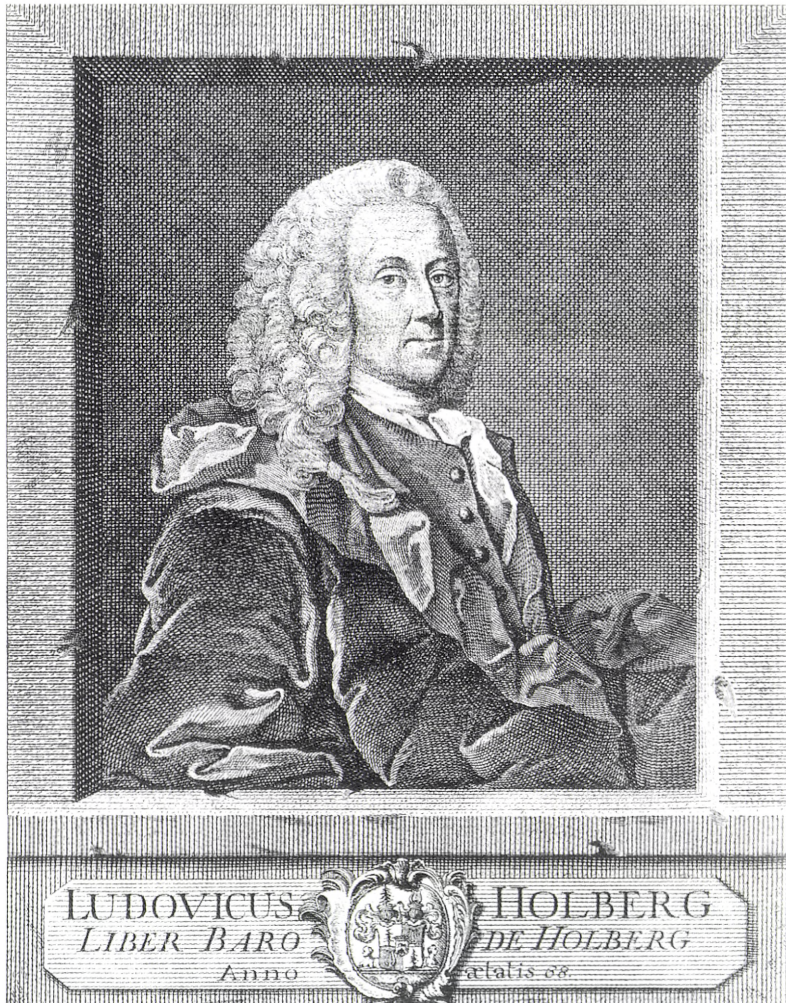

ste århundreder har kunne fremvise navne som Strindberg og Bergman, Norge Ibsen og Grieg, og Danmark Kierkegaard og H. C. Andersen, så er der på den anden side intet, der tyder på, at de tre nordiske lande hver for sig eller sammen skulle have ydet mere i kulturel henseende i forhold til deres befolkningsstørrelse end andre europæiske lande. Vi ved ikke med sikkerhed, om Luther virkelig profetisk har peget mod Norden som tilflugtsstedet for den sande Kristendom, når den blev forjaget fra Kontinentet. Og selv om Montesquieu vitterligt priste Norden som frihedens sande hjem - ligesom Tacitus havde priset det frie Germanien - så havde det intet at gøre med kulturelle realiteter, men tjente udelukkende som et advarende spejlbillede for deres egne degenererede samtidige. I mangt og meget det samme som når de tidlige rejsende omkring 1800 drog til Norge og Finland - og også til Island - i deres søgen efter ædle vilde og oprindelige dyder.

Derfor kan det være mere frugtbart at spørge, om der i dag kan peges på særlige nordiske træk, som kan karakteriseres som bidrag til Europas kultur, og hvis historiske rødder det derfor kunne være af interesse at afdække. Her vil de fleste nok uvilkårligt pege på de tre tilsyneladende så ensartede tidlige nordiske velfærdsstater med deres velfungerende politiske systemer og sociale institutioner. Set med en historikers øjne afviger deres oprindelige politiske og sociale strukturer imidlertid så markant fra hinanden indbyrdes, at en egentlig komparativ historisk præsentation er urealistisk på den tilmålte plads. Hvad der derimod er muligt - og vil blive forsøgt - er at udvælge en specielt betydningsfuld rod i det rodnet, der ligger filtret under hver af de tre nordiske velfærdsstater, og ad den vej demonstrere, hvor grundlæggende forskellig en historisk baggrund de tre tilsyneladende så ensartede samfund kan fremvise.

Sverige blev den store taber i Den store nordiske Krig og - hvad der er afgørende i en nordisk kontekst - reduceret til en stat på samme niveau som arvefjenden: Danmark-Norge. I den forbindelse er det væsentligt at erindre sig, at Finland - hvis vestligste dele var blevet koloniseret fra Sverige i middelalderen - ikke var en egentlig politisk afgrænset statsdel, men en integreret del af kongeriget Sverige. Ganske vist var størstedelen af befolkningen finner og finsktalende. Men Finland var politisk og administrativt integreret i Sverige, og repræsenteret på Riksdagen med sine fire middelalderlige stænder: adel, præsteskab, borgere og bønder. Akkurat som de øvrige svenske landskaber og provinser. Men før en finsk national identitet kunne begynde at udvikle sig, blev den svenske konge i 1809 tvunget til at afstå Finland til den russiske zar. Og det er her, vi - med beklagelse - må tage afsked

På O. H. de Lodes stik fra 1752 af Ludvig Holberg (1684-1754) som baron har den dansk-norske helstats litterære hovedskikkelse med valget af det norske fyrretræ i sit adelige våben bevidst signaleret, at han ikke havde glemt, hvorfra han kom. Det Kongelige Bibliotek.

med Finland i denne sammenhæng. Finland levede resten af 1800-tallet et liv i fred og fremgang under et velvilligt russisk styre, regeret af zarerne i deres egenskab af storfyrster af Finland. Indtil en finsk nationalisme i slutningen af århundredet begyndte at udvikle sig i reaktion mod et tiltagende reaktionært styre fra St. Petersburg. Et spændingsforhold, som kulminerede med proklamationen i 1917 af Finland som en selvstændig republik. Men med ind i uafhængigheden bragte finnerne en ottehundredårig historisk arv af politisk, social og retlig svensk tradition, der er grundlaget for, at finnerne i dag betragter sig som en af Nordens stater og nationer.

Det svenske politiske system med en efter forholdene bredt rekrutteret Riksdag var enestående i det ellers overvejende enevældige europæiske statssystem. Ganske vist blev Sverige trods riksdagsforfatningen en god del af tiden regeret af enevældige konger som Karl XI, Karl XII og Gustav III. Men det er alligevel med god grund, at størstedelen af 1700-tallet endnu betegnes som Frihetstiden. Og det er et bemærkelsesværdigt træk i udviklingen af Sverige hen imod en moderne velfærdsstat, at denne repræsentative forfatning - som man selv sagt ikke kan kalde demokratisk i vor forstand - faktisk fungerede helt frem til 1866. Det er derfor en del af Sveriges historiske signalement, at det ikke som næsten alle

Europas stater oplevede et revolutionært 1848. Den middelalderlige riksdagsforfatning viste sig fleksibel nok til at omstille sig i takt med de økonomiske og sociale forandringer i det svenske samfund. Som en kuriositet kan det nævnes, at forfatningen endog var i stand til at give plads for den første moderne industriarbejder i Europas politiske historie. Ikke sådan at forstå, at han blev regulært indvalgt i Riksdagen. Men fordi han som et proletariseret overhoved for en af de repræsentationsberettigede svenske adelsslægter indtog sit retmæssigt arvede sæde i den ærværdige institution. Men væsentligt i denne sammenhæng er det, at betydelige dele af det svenske samfund gennem den i nordisk og europæisk historie enestående riksdagsforfatning modtog en basal politisk skoling væsentligt tidligere end befolkningen i de to andre nordiske lande. Og at der i Sverige udvikledes en artikuleret politisk og samfundsmæssig debat, længe før dette skete i Norge og i Danmark.

I Norge var de historiske rødder under den moderne velfærdsstat fundamentalt forskellige.

Sent i 1300-tallet blev kongerigerne Danmark og Norge som resultat af en langsigtet dynastipolitik forenet under én hersker; og i 1397 sluttede det svenske aristokrati sig til den trestatsunion, som fik navn efter staden Kalmar, hvor aftalerne højtideligt blev indgået. Unionens aktive politiske liv blev dog ekstremt kort. I virkeligheden kun nogle få årtier. De henved hundrede år frem til 1520, hvor Christiern II med Det stockholmske Blodbad gjorde et sidste desperat forsøg på at knække de svenske stormænds modstand, blev karakteriseret ved endeløse forhandlinger - mere eller mindre på skrømt, og afbrudt af brutale militære opgør. Kalmarunionens virkeligt varige resultat var unionen mellem Danmark og Norge: den dansk-norske helstat, som kom til at bestå helt frem til Napoleonskrigenes slutning. Et langt og fascinerende forløb, som netop er blevet fremlagt og forklaret i firebindsværket *Danmark-Norge 1380-1814* af to norske og to danske historikere i et ubesværet tæt og tillidsfuldt samarbejde. En indsats, der »føles så indlysende rigtig, at man næsten vægrer sig ved at tro, at det ikke er sket for længst«. For nu at gengive Hendes Majestæt Dronning Margrethes rammende ord ved værketets start. En forvaltning af en fælles fortid, som vel næppe andre end nordiske historikere endnu magter.

Historien om den dansk-norske helstat er for den længste del af dens levetid historien om en union mellem en stærk partner og en svag. Et forhold, der har spillet en formativ rolle i den norske nationsbygning gennem de sidste to hundrede år, og som endnu i dag er et synligt træk i Norges politiske og kulturelle liv. Men det er også historien om udviklingen allerede fra midten af 1700-tallet af en bemærkelsesværdigt tidlig norsk national iden-

titet inden for den norske borger- og embedselite. En identitet baseret ikke kun på et krav om administrativ og politisk ligestilling med Danmark, men også på et stærkt følelsesmæssigt engagement i Norges heroiske fortid før Kalmarunionen og på Norges storladne natur, der mentes at fostre overlegne moralske kvaliteter hos dets indbyggere. Tanker og følelser, der - fordi landet siden 1600-tallet havde savnet en indfødt adel - udviklede sig specielt stærkt blandt kongens egne embedsmænd og officerer. Den tidlige norske nationale identitet rummede på den anden side ikke aspirationer om en fri og selvstændig norsk stat. Her herskede der i norske kredse bred enighed om, at Norge ikke - i det mindste ikke inden for en overskuelig fremtid - ville være i stand til at opretholde sig selv som stat. Endnu omkring 1800 foretrak nordmændene så absolut at blive regeret af den fjerne og faderlige enevælde nede i København frem for at blive styret af svenske aristokrater fra Stockholm.

Der kan ikke herske tvivl om, at Norge til sidst ville have betrådt vejen til uafhængighed. Og at skilsmissen ville være blevet langvarig og pinefuld. Men den skæbne blev de to nordiske nationer sparet for. Af Napoleon. Efter Trafalgar i 1805, Fastlandsspærringen i 1806 og den storpolitiske forståelse i Tilsit i 1807 mellem den franske kejser og zaren over alle Ruslande satte England i efteråret 1807 sit lynangreb ind mod København og bemægtigede sig den danske flåde, som det under ingen omstændigheder kunne tillade at komme under fransk kontrol. Det politiske resultat af bombardementet af København blev en alliance mellem Danmark-Norge og Napoleon, som på det tidspunkt var den eneste, der kunne og ville garantere helstatens territoriale integritet og politiske overlevelse. De syv krigsår, der fulgte, blev lange og hårde for de to nordiske nationer - men specielt hårde for nordmændene, der blev udsat for en effektiv engelsk hungerblokade. Og i 1813 - efter Napoleons knusende nederlag i den russiske vinter - stod det klart, at kejseren ville blive besejret, og at hans få tilbageværende allierede ville komme til at betale prisen for hans nederlag. I januar 1814 måtte Frederik VI i Kiel afstå Norge til kongen af Sverige. Det var prisen for at redde de resterende dele af den oldenborgske stat: Danmark og hertugdømmerne Slesvig og Holsten. De gamle norske skattelande Island, Færøerne og Grønland viste de svenske forhandlere derimod ikke interesse for, og de forblev derfor i traktatteksten udtrykkeligt under Danmark.

Kielerfreden blev det store traume i Frederik VI's liv. For Norge blev året 1814 derimod *annus mirabilis*: det forunderlige år. Og det stolteste i Norges historie. Hvor nordmændene bød kontinentets stormagter trods. Hvor 112 norske patrioter - overvejende embedsmænd, officerer og bønder - mødtes på Eidsvoll og vedtog Europas frieste forfatning. Norge som

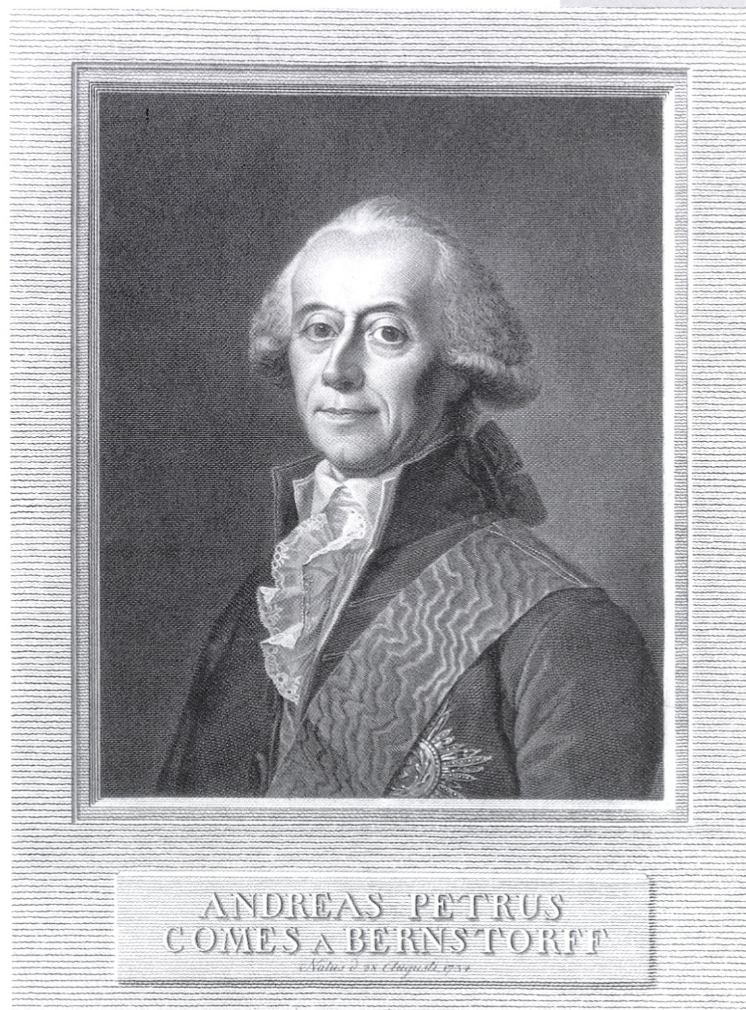

uafhængig stat formåede de ganske vist ikke at opretholde sommeren over. Dertil var monarkerne for mægtige. Men de var dog i stand til at presse kongen af Sverige til at acceptere en svensk-norsk personalunion, hvor de fleste af Eidsvoll-forfatningens frihedsprincipper blev ført over i den nye union. Og det var på det grundlag, den norske nation gik sin egen vej mod demokrati og parlamentarisme - og til opsigelsen i 1905 af unionen med Sverige.

Danmarks tidlige vej til den moderne velfærdsstat var umiddelbart et paradoks. I den internationale litteratur om Europa under absolutismen og i værker om de politiske forfatningsideers historie vil man konstant finde Danmark - eller rettere Danmark-Norge - som det klareste eksempel på europæisk enevælde. I de europæiske stater var den herskende enevælde ikke baseret på en egentlig forfatning: en *de jure*-enevælde. Der var tale om en *de facto*-enevælde, baseret på den enkelte fyrstes politiske evne til at ignorere de middelalderlige stænderforsamlinger og feudaladelens privilegier. Udbruddet af Den franske Revolution i 1789 skyldtes i virkeligheden indkaldelsen af de skattebevillende franske stænder, som ikke havde været indkaldt af kongemagten siden 1614. Men i Danmark-Norge blev kongeslægtens arveret til tronen og kongens reelt ubegrænsede ret til at regere enevældigt faktisk formelt anerkendt af de to rigers stænder i 1660 og 1661. Og i 1665 var denne formelt frivillige overdragelse af

A. P. Bernstorff (1735-97) er på J. F. Clemens' stik efter Jens Juels portrætmaleri gengivet som helstatens ædle og vise statsmand. Valget af den tyskfødte aristokrat som præsident for Videnskabernes Selskab i 1788 førte dog til anklager mod medlemmerne for unational holdning. Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg, Hillerød.

magten fra folket til kongen blevet nedfældet i bindende forfatningsform i Kongeloven. En forfatning, der var i kraft helt frem til revolutionsåret 1848. I det år tilbagekaldte enevoldskongen - formelt af egen fri vilje - Kongeloven og tillod en grundlovgivende rigsdag at udarbejde en ny forfatning, som han underskrev den 5. juni 1849. Det paradoksale var ikke blot, at Europas mest enevældige forfatning hermed blev afløst af en af dets frieste forfatninger. Det paradoksale var også, at denne frie forfatning ikke umiddelbart efter blev tilbagekaldt, således som det var tilfældet med de øvrige liberale konstitutioner fra 1848, men at den faktisk forblev i kraft. Trods modviljen imod den blandt kontinentets reaktionære stormagter anført af den russiske zar.

De to paradokser lader sig dog forklare. Den danske absolutisme var - trods Kongelovens absolutte formuleringer - ligesom de øvrige europæiske stater et arbejdende politisk system, hvor herskerne bag en facade af enevælde af Guds nåde formåede at følge med tiden og justere styret i takt med den faktiske udvikling. Ludvig XIV's enevælde var således væsensforskellig fra de enevældige regimer, der i årene efter 1814 trods Wienerkongressens forfatningsgarantier var henvist til at udkæmpe en defensiv kamp, som flere og flere anså for tabt. Den danske enevælde udviste en udtalt respekt for privat ejendomsret og velerhvervede rettigheder og demonstrerede en markant lydhørhed over for skiftende politiske og sociale ideer i sin 188 år lange levetid. Og når det gælder den frie forfatning af 1849 og det faktum, at den overlevede den almindelige europæiske reaktion, må det være tilstrækkeligt at pege på, at Danmark befandt sig i krig 1848-50 med de to hertugdømmer Slesvig og Holsten, der af nationale grunde ønskede at udtræde af helstaten og indgå i det nye Tyskland. I den situation fandt selv konservative rigsdagspolitikere det betænkeligt at tilbagekalde de nyvundne politiske rettigheder, som det unge folkestyres soldater forsvarede med deres liv.

Krigen 1848-50 blev udkæmpet over, hvad der internationalt betegnes som det slesvig-holstenske spørgsmål. Som lige siden har været noget nær et mareridt for studerende og diplomater. Det var om dette spørgsmål, som optog alle de europæiske magter, at den engelske premierminister Lord Palmerston påstod, at kun tre mænd kendte svaret. Nemlig dronning Victorias gemal prins Albert, en navngiven embedsmand i det engelske udenrigsministerium, og ham selv. Men - var hans pointe: prins Albert var død, embedsmanden var gået fra forstanden - og Palmerston selv havde glemt det. Historikerne ved i dag, at også dronning Victoria kendte svaret. Og at hun delte sin elskede prinsgemals tyske udlægning af det intrikate dynastiske og arveretlige problem. Morsomheden var ikke specielt velan-

bragt. I 1864 blev atter en blodig krig udkæmpet over det internationale spørgsmål. Den endte med Danmarks nederlag, og i den større sammenhæng blev den Bismarcks første skridt på vejen til at skabe et forenet Tyskland under Preussens ledelse. Det andet skridt blev taget med sejren over Østrig ved Königgrätz i 1866. Og i 1870 blev Frankrig besejret og kong Wilhelm I af Preussen udråbt til tysk kejser i spejlsalen i Versailles.

Nederlaget i 1864 gav ikke Danmark svaret på det slesvig-holstenske spørgsmål. Ved fredskonferencen i London indtog de danske forhandlere den samme stejle holdning, som serberne gjorde efter Jugoslaviens opløsning i 1992. De ville ikke opgive land, hvor der levede serbere. Hvad der for så vidt er rationelt forståeligt. Men de ville heller ikke opgive land, hvor der var serbiske grave. Eller i politisk sprog: de henholdt sig til legalistiske argumenter og såkaldt historisk ret. I 1864 var den danske regering blevet et gidsel for den nationalisme, den selv havde oppisket; og den afviste derfor et territorielt kompromis over Slesvig, som reelt ville have givet Danmark den grænse, som det fik efter folkeafstemningen under international kontrol i 1920. Det tog adskillige år efter 1864, før flertallet af danskerne nåede til den erkendelse, at grænser rettelig burde drages efter sindelaget hos den befolkning, der levede i området her og nu. Men til slut blev lektien lært. Takket være folkeafstemningen i 1920 fik Danmark en landgrænse, som selv Hitler-Tyskland anerkendte og respekterede. Og efter Nazi-Tysklands nederlag i 1945 viste den ansvarlige regering sig alt for klog til at lade sig

Frederik VI (1768-1808-1839) er på J. F. Clemens' stik efter tegning 1809 af H. H. Plötz fremstillet som den øverste krigsherre, der forsvarede den dansk-norske helstat mod den svenske arvefjende. Det Kongelige Bibliotek.

presse af højrekræfter og nationalister til at tage imod engelske tilbud om en grænserevisi-
on på det besejrede Tysklands bekostning.

Set udefra udviklede de tre nordiske lande sig forholdsvis ensartet gennem 1800- og 1900-
tallet. Sprogligt var der ingen kommunikationsproblemer. Tværtimod var det en af forud-
sætningerne for de indbyrdes folkelige kontakter. I midten af 1800-tallet var det en bor-
gerlig-akademisk skandinavisme, der gav tonen an - under Treårskrigen blev der endog
sendt et mindre svensk-norsk hjælpekorps til Danmarks undsætning. Denne skandinavisme
afløstes i årene efter nederlaget i 1864 af en folkehøjskole-skandinavisme. På det praktiske
politiske felt er det dog nok rigtigt at karakterisere samarbejdsresultaterne som begrænse-
de. På retsvæsenets og lovgivningens område nåede man formentlig længst. Den møntuni-
on, der etableredes i 1870'erne, havde nok sin baggrund i nordisk samfølelse; men det for-
hold, at det enkelte nordiske lands sedler og mønt kunne bruges også i de to andre lande,
skal dog formentlig snarere ses i sammenhæng med indførelsen af den almindelige euro-
pæiske guldstandard i de år.

Når det konkrete samarbejde trods stærke fællesnordiske følelser ikke blev mere udtalt,
end det blev, skal forklaringen søges i de basale forskelle navnlig af økonomisk art og de
tre landes deraf følgende forskellige udenrigspolitiske orientering. Med de stærke bånd til
Finland og de tætte forbindelser til det nye tyske kejserrige måtte Sverige anlægge en
anden udenrigspolitisk linie end Danmark, hvor folkestemningen var udtalt tysk fjendtlig,
samtidig med at regeringen ud fra overordnede strategiske synspunkter og hensynet til de
danskisindede nordslesvigere var henvist til at søge en form for politisk og militær for-
ståelse med Berlin. I Norge indtog Stortinget en vagtsom holdning over for de fællesskan-
daviske følelser, der kunne true den unge norske nationalfølelse og opfindelsen af natio-
nale traditioner; og med sin betydelige handelsflåde måtte det endvidere for Norge være
forholdet til England, der fik højeste prioritet. Trekongermødet i Malmø i december 1915
havde naturligvis en symbolsk betydning, når det gjaldt om at markere de tre nordiske
landes fælles vilje til neutralitet; men herudover savnede mødet politisk substans.

I mellemkrigsårene var der forventninger om et nordisk militært samarbejde mellem de
tre socialdemokratiske regeringer, der nu var kommet til magten. Men forventningerne lod
sig ikke realisere. De tre arbejderpartiregeringer var underlagt præcis den samme stats-
ræson, som deres Højre- og Venstre-forgængere på regeringstaburetterne havde bøjet sig
ind under. Og det norske Arbejderpartis tætte forbindelser til Moskva gjorde det ikke lette-

re at enes om en fælles udenrigspolitisk linie i Folkeforbundet og i andre internationale organisationer. I 1940 kunne Hitler derfor med sindsro operere med, at de nordiske lande stod indbyrdes isolerede. Norge kom til at lide hårdt under den tyske besættelse. Fødevarerhjælpen fra Danmark i krigens sidste år var dog et lys i mørket; og den bragte de to folk nærmere til hinanden, end de nogensinde havde været i deres lange fælles historie. Og faktisk var det en del af pengene fra denne hjælp, der kom til at danne det første grundlag for efterkrigstidens dansk-norske samarbejde og for erhvervelsen af ejendommene Schæffergaarden og Lysebu under Fondet for dansk-norsk Samarbejde. Efter Anden Verdenskrig blev der gjort et sidste forsøg på at etablere et nordisk forsvarssamarbejde, men atter stod modstridende interesser og holdninger i vejen. Parterne måtte definitivt erkende, at de nordiske lande - som det rigtigt er blevet sagt - var søsternationer, ikke våbenbrødre. Danmark og Norge drog konsekvensen heraf og gik ind i NATO, mens Sverige - stadig med blikket rettet mod Finland - valgte neutraliteten.

Sammenfattende kan man sige, at de i dag tilsyneladende så ensartede nordiske lande har vist sig at have gået meget forskellige veje til deres positioner som moderne velfærdssamfund, der har kunnet tjene til inspiration for andre lande - i og uden for Europa. Så forskellige veje i virkeligheden, at man alvorligt må betvivle, at ensartetheden stikker særligt dybt under den feststemte overflade af nordisk fællesskab.

Men erkendelsen af forskellighed - og gensidig respekt for særtrækkene hos medlemmerne af den nordiske familie - er på den anden side næppe det ringeste fundament for et godt samarbejde.